

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՇԱՀԵՐԻ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆ

ԷՂՎԱՐԴ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Օրերը հաջորդում են միմյանց, դասդասվում են ու ստեղծում կյանքի ամբողջականության պատրանք, կենսագրության հոսք, որի միջից երբեմն առ երբեմն, ասես վրիպակներ, դուրս են ցայտում իրար հետ ոչնչով չկապված ու տրոհված «գերյալները», նրանք, ում սոցիալականության սարդոստայնը մեկ առ մեկ հավաքագրում ու ստեղծում է կազմակերպված հասարակություն: Հեգելի ձևակերպած «պատմության խորամանկություն» արտահայտությունը այն է, որ անհատականությունների քառուսի խառնարանում գաղտնաբար գործի է դնում հավաքական գոյություն կազմակերպելու անտեսանելի մամլիչը: Բայց պատմության թաքուն այս նշանակությունը մեր ձեռքով է կատարվում. այն ընդամենը ստեղծում է հարկադրանքի միջավայր, որի պաստառին առկայծող քառուսի արտացոլանքը կարգի ու կայունության արտադրության ամենօրյա պահանջմունք է ձևավորում: Մեր կրկնակի գոյության (կենդանի մարդ և քաղաքացի անձ) ճակատամարտում մշակութային-քաղաքակրթական հարկադրանքը մի օր հաճույքների բնականությունը ծածկեց սոցիալական խոհեմության քաղաքական տարազով, և առաջինը, ով տեսավ այդ զարմանալի տեսքափոխումը, Արիստոտելն էր, ով, չգիտես ավստոսանքով, թե սիլոգիզմի նկատմամբ ունեցած պաշտամունքից դրդված, հայտարարեց, որ մարդը քաղաքական կենդանի է: Բայց հարկ չէ տարակուսել, քանի որ քաղաքական մարդու գոյությանը կասկածելն այլևս անհնար է, և մնում է նրան սովորեցնել կամ պարտադրել ապրել քաղաքական համակարգի խաղի կանոններով՝ հրահրելով ինքնական մասնակից դառնալ այդ կանոնների մշակման արարողակարգերին:

Մասնակից դառնալու այդ պարտավորությունը ո՛չ քմահաճույք է, ո՛չ էլ քաղաքական բեմականության մեջ մի պահ բեմում երևալու պարծանք: Մեր կյանքի ամեն մի տրոփյուն արձագանք է պահանջում, որովհետև «հասարակական դաշինքի» արդյունքում ձևավորված և մեր կյանքի կազմակերպման արտոնություն ստացած քաղաքական համակարգը թերևս օժտված է «դաշինքի» մեկ այլ ծալքով ևս, ուր գործում է ներկայացուցչական համերաշխության սկզբունքը:

Իշխանության կողմնակալ լինելու պատմությունն սկիզբ է առել առաջին պետությունների ծագման հետ մեկտեղ: Ոչ մի քաղաքական համակարգ դեռևս չի անտեսել հասարակության առավել ազդեցիկ սոցիալական խավերի շահերը: Սա համարենք «մնացուկ», բնազդի «թանձրույթ», թե մեր խորքերում բնավորված նյութապաշտական մոլուցք, միևնույնն է, քաղաքական համակարգի վերին հարկը զբաղեցված է

նրանց կողմից, ովքեր վեցերորդ զգայարանով զգում են, որ «իշխանությունը փող է», որի համը հարիր է միայն իրենց և իրենց շրջանակին պատկանող արտոնյալ ընտրախավի քիմքին: Այս առնչությամբ Գ. Սողոմոնյանը իրավացիորեն նկատում է, որ «այստեղ և այս պահին» ամեն ինչ տիրելու և ունենալու մոլուցքը դարձել է ժամանակակից մարդու կենսակերպ, հնարավորից առավելագույնը ստանալու ցանկություն: «Սպասում և հետաձգում պահանջող հատուցումն անցանկալի է, կյանքն ընկալվում է որպես մեծ խաղատուն, որտեղ խաղադրույքը երաշխավորված շահում-հատուցում պետք է ապահովի և լինի վայրկենական»¹: Բայց եթե դա անգամ պատահիկներից կարկատած դրվագների խճանկար է միայն և ոչ քաղաքական գոյի հիմնատրամադրվածություն, միևնույն է, արդեն իսկ վտանգ կա, որ պետականություն կազմակերպելու իշխանության գործառույթը կարող է այլափոխվել սոցիալ-քաղաքական ընտրանու կազմակերպման գործառույթի, իսկ դա, ըստ էության, քաղաքական հովանավորչության մի ձև է, ինչի շնորհիվ ձևավորվում է սոցիալական ընտրանու մի հատուկ շերտ, որն իր դերի ու դիրքի համար պարտական է ոչ թե Պետությանը, այլ Անձին: Բացի նրանից, որ պարտականության հասցեատիրոջ այսպիսի փոփոխության պատճառով խախտվում է բնականության և բանականության հավասարակշռությունը պահպանող «հնարավորությունների հավասարության» սկզբունքի բուն էությունը, տեղի է ունենում նաև հասարակության ոչ լեգիտիմ շերտավորում, ինչի արդյունքում սոցիալական ընտրանու մի զգալի մասի տնտեսական ու քաղաքական հնարավորությունները ակնհայտորեն գերազանցում են նրանց ինտելեկտուալ և բարոյական ընդունակություններին: Մինչդեռ քաղաքական համակարգի առաքելությունը ոչ թե հասարակության տարանջատումն է, այլ միավորումը, ոչ թե առանձին մարդու, այլ հասարակության շահին ծառայելն է:

Բայց որպեսզի քաղաքական համակարգը կատարի հասարակության միավորման իր առաքելությունը, պետք է իրեն զրկի ամբողջականանալու հակումներից, տարանջատվի և իր ներսում հաստատի հակակշիռների ինստիտուտ: Այս տեսակետից քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հիմքում ընկած է մասնավոր շահի սկզբունքով գործող «տնտեսական շուկայի» և ազգային ու հասարակական շահի սկզբունքով գործող «քաղաքական շուկայի» գործառույթների սահմանազատումը: Ժողովրդավարական և ազատական հասարակություն կառուցելու դասական ըմբռնման համաձայն՝ 1)տնտեսական գործունեությունը պետք է տարանջատել քաղաքական և ադմինիստրատիվ իշխանություններից, այն «ապապետականացնել» և ենթարկել Շուկայի իշխանությանը, 2)իշխանության քաղաքական գործառույթները պետք է «ազգայնացնել ու պետականացնել» և հանձնել հարկադրանքի առանձնաշնորհյալ լիազորություններ ունեցող Պետությանը: Պատկերավոր ասած՝ մման տարանջատման նպատակը մասնավոր իրավունքի (ուզում են) և սոցիալական իրավունքի (կարելի է) միջև հարաբերությունների կանոնակարգումն է:

¹ Գ. Սողոմոնյան, Անհապաղը որպես արդիականության կառուցարկման սոցիոմշակութային ֆենոմեն, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», «Փիլիսոփայություն, Զոգեբանություն», 139.4, 2013, էջ 13:

Շուկան «ուզում են» մղումների ազատ իրացման դաշտ է: Սոցիոնշակութային իմաստով այն հանդես է գալիս որպես «հնարավորությունների հավասարության» սկզբունքի գործառնության բնագավառ, ուր յուրաքանչյուր ոք կարող է փորձարկել մրցունակության իր կարողությունը: Փաստորեն, տնտեսական ազատականությունը կյանքի կազմակերպման այնպիսի ձև է, որը մարդուն հնարավորություն է տալիս ինքնաիրացման համար այլևս չդիմելու պատմական հեռանկարի համար պայքարի անհրաժեշտությանը: Ազատական հասարակություններում Շուկան բարեկեցության հոգսի «փարատման» այնպիսի եղանակ է, երբ Աշխատանքի և Բիզնեսի փոխապայմանավորվածությունը լուծվում է անձնական պատասխանատվություն ստանձնած մարդկանց ազատ գործունեության միջոցով և առանց քաղաքական հարկադրանքի: Ազատ մրցակցության տնտեսական շուկայում իշխողի և թելադրողի դերում պահանջումներն են, և, հետևաբար, միակ «օրենսդիր մարմինը» Սպառողն է: Պահանջումները բավարարելու նրա հնարավորությունները (գնողունակությունը) միաժամանակ կանխորոշում են և՛ իր, և՛ տնտեսությամբ զբաղվող մյուս մարդկանց «ուզում են» հրամայականի իրացվածության աստիճանը: Ի մի բերելով ասվածը՝ կարելի է ենթադրել, որ շուկայական տնտեսության մեջ մարդկանց «անհատական կամքը» դրսևորվում է ազատ մրցակցության ձևով և այդ ձևի մեջ:

Բայց ամբողջ խնդիրն այն է, որ, անհատական շահերից զատ, յուրաքանչյուր մարդ խաղում է մի դեր, որն այս կամ այն կերպ պայմանավորված է տվյալ հասարակության շահերով: Մարդու վարքն ու արարքներն ունեն նաև կոլեկտիվ (ազգային) պայմանավորվածություն, կախված են հասարակական (ազգային) որոշակի պատկերացումներից ու գաղափարներից, որոնց ամբողջությունը կարելի է անվանել «ազգային ընդհանրական գիտակցություն», որի կարևորագույն բաղկացուցիչներից մեկն էլ «ազգային կամքն» է: Եթե «անհատական կամքը» դրսևորվում է ազատ մրցակցության ձևով, ապա «ազգային կամքը» արտահայտում է ազգի այն ընդհանուր հակվածությունը, որի նյութականացված ձևը Պետությունն է:

Եվ այսպես, ազատական-ժողովրդավարական հասարակություններում Շուկան և Պետությունը այն երկու անփոխարինելի կառույցներն են, որոնք կազմակերպում և կանոնակարգում են սոցիալական կյանքի կայունության ամենօրյա արտադրությունը՝ ծառայելով ինչպես **բոլորի**, այնպես էլ **համընդհանուրի** կամքին: Ընդ որում, շարունակելով Ռուսոյի միտքը, կարելի է վստահաբար պնդել, որ «բոլորի կամքը» և «համընդհանուր կամքը» տարբեր բաներ են: Առաջինը (բոլորի կամքը) առանձին մարդկանց մասնավոր ցանկությունների մեխանիկական գումար է (օրինակ՝ բոլորը անձնական բարեկեցություն են ցանկանում, ինչը ամենևին չի նշանակում, թե այդ մասնավոր ցանկությունների արդյունքում բոլորը պարտադիր կունենան հավասարաչափ բարեկեցություն), մինչդեռ երկրորդը (համընդհանուր կամքը) արտահայտում է ազգային ընդհանրական շահը՝ համընդհանուր բարեկեցությունը: Այլ կերպ ասած՝ Շուկան և ազատ մրցակցությունը **հնարավորությունների հավասարության ասպարեզն են**, Պետությունը՝ հարաբերությունների **հավասարության** Երաշխավորը:

Առաջինը (շուկան) **արդարություն** է ապահովում, երկրորդը (պետությունը)՝ **ներդաշնակություն**: Ընդ որում, արդարությունն անհրաժեշտ է տնտեսական կյանքի **արդյունավետության**, իսկ հավասարությունը՝ սոցիալական կյանքի **համերաշխության** համար: Այլ կերպ ասած՝ ազատականության և ժողովրդավարության (Շուկայի և Պետության) հարաբերությունը կարելի է ներկայացնել որպես համերաշխության մթնոլորտում անհատական շահերի հավասարակշռության ձգտում, հանգամանք, որն անհրաժեշտ է «հեռատես զիջողական եսակենտրոնությամբ»² օժտված անհատների ձևավորման համար:

«Հեռատես զիջողական եսակենտրոնությամբ» օժտվածությունը, դժբախտաբար, մարդկային համընդհանուր որակ չէ և հազիվ թե երբևէ դառնա արարքի և գործունեության նույնքան համընդհանուր շարժառիթ: Առավել ևս, որ ազգային կյանքի տնտեսական ու քաղաքական կազմակերպման արևմտյան մոդելը այդպես էլ չկարողացավ հաղթահարել ազատականության և ժողովրդավարության միջև պարբերաբար կրկնվող ներքին լարվածությունն ու հակասությունը³: Ազատ մրցակցության սկզբունքով ղեկավարվող ազատական տնտեսությունը խարսխված է «հնարավորությունների հավասարության» սկզբունքի վրա, ինչից հետևում է, որ մրցակցությանը դիմանալու համար պետք է ոչ թե օգտվել իշխանության հովանավորչությունից, այլ գործել ռացիոնալ և արդյունավետ: Այս առնչությամբ տրամաբանական հարց է ծագում. ազատականության ավանդույթների շրջանակներում արդյո՞ք հնարավոր է ձևավորել այնպիսի իշխանություն, որը կկարողանա մրցակցային-շուկայական տնտեսությունը պահել սոցիալական պետության ոգուն համապատասխան՝ չխոչընդոտելով նաև այդ տնտեսության բնականոն գործառությունը:

Մի բան ակնհայտ է, որ պետությունը, այնուամենայնիվ, բարեկեցության աղբյուր չէ և չի կարող լիովին իր վրա վերցնել մարդկանց նյութական բարեկեցության ապահովման խնդրի լուծումը: Բայց որպեսզի պետությունն, այնուամենայնիվ, կարողանա պաշտպանել ազգային ընդհանրական շահը, ինչպես նաև «հնարավորությունների հավասարության» սկզբունքի օպտիմալ գործառությունը, պետք է ամնվազն գործի քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը: Սա, անշուշտ, դժվարին խնդիր է, քանի որ նույնիսկ կայացած ժողովրդավարական երկրները չունեն ապահովագրական մեխանիզմների այնպիսի համակարգ, որն իսպառ բացառի քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների հանցավոր մերձեցումը: Պատահական չէ, որ գրեթե ամենուրեք իշխանությունը ոչ միայն «ուժ է», այլև «փող», ոչ միայն գաղափարների (սոցիալական նախագծերի) իրագործման մեխանիզմ է, այլև հարստանալու հնարավորություն: Մինչդեռ իշխանությունն առաջին հերթին ծառայություն է, իսկ հարստանալը՝ **գործունեություն**: Եթե հասարակությանը ծառայություններ մատուցելուն զուգահեռ իշխանությունը գործում է հարստանալու մղումով, նշանակում է քաղաքական ու տնտեսական ընտրանիների միջև վաղ թե ուշ կհաստատվի փոխադարձ հովանավորչության

² **Էդ. Աթայան**, Հոգի և ազատություն, Եր., 2005, էջ 397:

³ Տե՛ս **Хабермас Ю.** Политические работы. М., 2005, էջ 96:

այլանս: Այնտեղ, ուր այդ այլանսն արդեն գործողության մեջ է, ընտրազանգվածի ժողովրդավարական ինքնիշխանության լեգիտիմությունը դառնում է խնդրահարույց, իսկ քաղաքական որոշումներ կայացնելու պետության ինքնիշխանությունը՝ կորնչական: Բացի այդ, քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների փոխհովանավորչական այլանսի դեպքում ոչ միայն «սեփականության ապապետականացում» է տեղի ունենում, այլև «իշխանության ապապետականացում»: Ընդ որում, եթե սեփականության ապապետականացումը շուկայական տնտեսության ձևավորման և գործառության անհրաժեշտ պայման է, ապա իշխանության ապապետականացումը դառնում է անօրինականության և կոռուպցիայի արմատավորման նախադրյալ:

Քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների փոխհովանավորչական այլանսի հետևանքով տնտեսական ու քաղաքական կյանքում խախտվում է առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցության հանրահայտ սկզբունքը: Եթե տնտեսական հարաբերություններում սպառումից ու պահանջարկից տնտեսավարողի կախվածության սկզբունքը աստիճանաբար վերաճում է քաղաքական իշխանությունը անձնական կամ կլանային շահերին ծառայեցնող իշխանությունից կախվածության սկզբունքի, ապա քաղաքական կյանքում իշխանության քաղաքական որոշումներն ու վճիռները վերածվում են «հատուկ» շուկայի ապրանքի և ինչ-ինչ հանգամանքներում կարող են նույնիսկ վտանգել ազգային ինքնիշխանությունը: Բանն այն է, որ եթե տնտեսական շուկայում միակ օրենսդիր մարմինը **սպառողն է**, ապա քաղաքական շուկայում՝ **ընտրողը**: Բայց, ինչպես ցույց է տալիս նույնիսկ զարգացած ժողովրդավարական երկրների փորձը, ընտրական տեխնոլոգիաների, ֆինանսական մեծածավալ ներդրումների և այլևայլ կարգի ընտրախախտումների օգնությամբ քաղաքական համակարգը և նրա միջուկը կազմող իշխանությունը ձեռք են բերում ընտրազանգվածի կամքից չկախված ինքնավերարտադրման առավել հուսալի երաշխիքներ: Նման դեպքերում քաղաքական շուկայում զանգվածային սպառողը (ընտրազանգվածը) գրեթե չի մասնակցում «քաղաքական ապրանքի» գնագոյացմանը, և իշխանության համակարգը, ըստ էության, **նախորդում է** ընտրազանգվածի կամքին: Այն վերաճում է **որոշումներ կայացնող** մի յուրահատուկ կենտրոնի, որի գործունեությունը հաճախ չի բխում սոցիալական համակարգի հնարավորություններից, քանի որ երկրի իրական պատմությունն ու նրա ընթացքը քիչ են պայմանավորված հասարակության մեծամասնության ընտրությամբ ու կամքով: Հանգամանք, որ քաղաքական իշխանությանը ստիպում է հասարակական կյանքը «բովանդակային տիրապետման» ենթարկելու փոխարեն պարբերաբար դիմել «ֆիզիկական տիրապետման» մեթոդներին ու հնարքներին: Մինչդեռ, եթե ընտրությունները դիտարկենք որպես իշխանության և քաղաքացիների միջև որոշակի պարտավորությունների ստանձնման «համաձայնագրի» վավերացման արարողակարգ, ապա հասարակությունը ոչ թե պետք է ֆիզիկական ճնշման լծակների տակ պարզապես ենթարկվի քաղաքական կազմակերպման այս կամ այն ձևին, այլ այդ ձևը ճանաչի որպես իր հավաքական գոյության լավագույն եղանակ: Այս իմաստով տնտեսական ու

քաղաքական իշխանությունների տարանջատման կարևորագույն նպատակներից մեկն այն է, որ ներկայացուցչական քաղաքական համակարգը ձերբագատվի կողմնակալ որոշումներ կայացնելու գայթակղությունից և գործի որպես ազգային շահերի անվտանգության սուբյեկտ: Առավել ևս, որ ներազգային կյանքում քաղաքական համակարգի գլխավոր գործառույթներից մեկը ոչ թե մարդկանց կարիքների բավարարումն է, այլ շահերի պաշտպանությունը:

Ժամանակակից արևմտյան քաղաքակրթության միտումները վկայում են, որ փորձ է արվում աշխարհը դարձնել մեկ միասնական մի նախագիծ, որի հիմքում ընկած են երկու հիմնական համակարգաստեղծ արժեքային հարացույցներ՝ ժողովրդավարության և հումանիզմի իդեալները: Առաջինի նպատակը սեփական կյանքի պայմանները ձևավորելու մարդու հնարավորությունների ստեղծումն է: Ընդ որում, սեփական կյանքի պայմանները ձևավորելու հնարավորությունների ստեղծումը (ժողովրդավարություն) ընդամենը հումանիստական իդեալների իրագործման միջոց է և ոչ ավելին: Ժողովրդավարությունն ու ազատականությունը կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման (կառուցարկման) ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներն են, որոնք ընդամենը ուրվագծում են սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական խաղի կանոնները՝ ելնելով դասական ժողովրդավարությանը բնորոշ ռացիոնալ ուտոպիզմի այն կանխավարկածից, որ, մարդկային աշխարհի հոգևոր որակներից անկախ, հենց միայն «խաղի կանոնների» օգնությամբ հնարավոր է կառուցարկել լիովին ռացիոնալ սոցիալական աշխարհ: Մինչդեռ ժողովրդավարության և ազատականության սոցիոմշակութային բովանդակությունը մեծապես պայմանավորված է մարդկային նյութի որակներից՝ մարդու և հասարակության հոգեկերտվածքից, ինքնակառավարման ներքին ունակությունից, բարոյական գիտակցությունից և այլն⁴: Իսկ դա նշանակում է, որ աշխարհի սոցիալական կառուցարկման հումանիստական տեսանկյունը անբաժան է մարդու **ինքնահաստատման դրամայից**: Ժողովրդավարության սկզբունքներով կյանքի քաղաքական կազմակերպման պարագայում դրաման արտահայտվում է այն բանով, որ մի կողմից նպաստում է ինքնաիրացման ու ինքնահաստատման ազատ դրսևորմանը, մյուս կողմից, սակայն, ստեղծում է ինստիտուցիոնալ հզոր մեխանիզմներ, որոնք անհատին զրկում են ինքնավարությունից: Փաստորեն, ժողովրդավարությունը մի կողմից կարելի է դիտել որպես սեփական ճակատագրի համար պատասխանատու մարդկանց **բանականության իշխանություն** կամ «բանականության ժողովրդավարություն», մյուս կողմից՝ որպես քաղաքական հատուկ պատրաստվածություն չունեցող, հաճախ զգացմունքներով կողմնորոշվող զանգվածների **զգացմունքների իշխանություն** կամ «տրամադրության ժողովրդավարություն»⁵: Եթե հաշվի առնենք, որ ժողովրդավարությունը մեծամասնության իշխանություն է, իսկ մեծամասնությունը ձևավորվում է հենց զանգվածներից, ապա կարելի է ասել, որ կառավարման ժողովրդավարական համակարգը իրականում ոչ թե **բանականության ընդվզումի** համակարգ է, այլ

⁴ Стен Бердяев Н. Судьба России. Самосознание. Ростов-на-Дону, 1997, էջ 195:

⁵ Мангейм К. Избранное. Социология культуры. М., СПб., 2000, с. 168.

ընդամենը **զգացմունքների ընդվզման** մի անընթացելի միակցության խառնաշփոթ, ինչն էլ հենց կոչվում է «կառավարելի քաոս»: Այդ քաոսը, եթե այն պարփակենք իմաստալից արտահայտության մեջ, կոչվում է պլուրալիզմ, որն իբր թե ի զորու է բացառելու որևէ շերտի կամ խավի մեհիշխանությունը:

Ժամանակակից աշխարհում որքան էլ կարևոր լինի տեսակետների այլընտրանքայնությունն ու բազմակարծությունը, այնուամենայնիվ պլուրալիստական ժողովրդավարությունը ի վերջո հանգում է ամբողջատիրության, քանի որ տեսակետների այլընտրանքայնության շրջանակներում անգամ պետք է հաղթի և քաղաքականապես մարմնավորվի տեսակետներից մեկը: Պարզ ասած՝ իշխանության ձևավորման պլուրալիստական հայեցակարգը ընդամենը արտահայտում է ժողովրդավարության դասական ընթացման էությունը, ըստ որի՝ ամեն մի քաղաքացի ունի քաղաքական գործընթացներին մասնակցելու իրավունք (մասնակցության իրավունք)՝ չբացահայտելով այդ մասնակցության կոնկրետ ձևն ու մեխանիզմը: Առավել ևս, որ մասնակցության իրավունքից չի բխում, թե քաղաքացին ստացել է իր տեսակետը կյանքի կոչելու պարտադիր երաշխիք:

Պլուրալիստական ժողովրդավարությունը սոցիալական իրականության կազմակերպման մշակույթների մի յուրատեսակ բանավեճ, իրականության վիճարկման մի յուրօրինակ դատավարություն է, որի ելքը վճռող «երդվյալ ատենակալները» ընտրողներն են: Ընտրողին տրված է իր հայեցողությամբ քաղաքական հայրենիքը վերակազմավորելու բացառիկ շանս: Բայց հենց այն պատճառով, որ նրա «մասնակցության իրավունքը» ավարտվում է որևէ մեկին (մեծամասնական) կամ որևէ քաղաքական ուժի (համամասնական) իր փոխարեն վճիռ կայացնելու պատգամով, նշանակում է՝ ընտրողների մեծամասնություն կազմող բանակը իշխելու իրավասությունը հմուտ մի ձեռնածությամբ (ներկայացուցչական ժողովրդավարություն) հանձնում է փոքրամասնությանը (իշխող ընտրանուն): Այսինքն՝ իր կայացման գործընթացում իսկ ժողովրդավարության բուն իմաստը քողարկված կերպով ժխտված է: Մեծամասնության թվացյալ ներկայությունը կապանքված է հաղթող ընտրանու ներփակ համակարգի գաղափարական շղթաներով: Ընդամին, ստեղծելով այլընտրանքի առկայություն ապահովող ընդդիմություն և քաղաքական հայրենիքի տարիմաստ մեկնաբանման լեզվիտիմ կառույցներ, պլուրալիստական ժողովրդավարությունը մեծամասնության ջանքերով ընտրված փոքրամասնության իշխանությունը դարձնում է անբողոքարկելի անարդարություն՝ հիմքից մերժելով «փոխլրացողականության գիտակցումը»⁶:

Ուրեմն ո՞րն է ելքը: Ինչպե՞ս ոճավորել և ի՞նչ ոճ հաղորդել իշխանությանը, որպեսզի այն արտահայտի հասարակության մեջ առկա «ուժերի հարաբերակցությունը»՝ պահպանելով հանդերձ տարաբնույթ «շահերի հավասարակշռությունը»: Ոճը ոչ միայն բնութագրում է իշխանության, իսկ ավելի ճիշտ՝ կյանքի քաղաքական կազմակերպման ներքին որոշակիությունը, այլև քաղաքակրթական տարածության մեջ նրա կերպարի ընկալման ու ճանաչման եղանակն է, քաղաքական այլ համակարգերի հետ բաց

⁶ Նույն տեղում, էջ 267:

երկխոսության նախապայմանը: Ոճը իշխանության կերպի սուբյեկտիվությունը բնութագրող, նրա կառուցարկած հանրային կյանքի ծպտյալ ու անսքող ինքնության պարփակման այն եղանակն է, որին հաճախ բնորոշ է ժողովրդավարության թատերայնացված պատկերը⁷: Սա նշանակում է, որ ամեն մի իշխանություն ձևավորում է սոցիալապես կազմակերպված ազգային (հանրային) կյանքի մի ինքնատիպ քաղաքական «բեմադրություն», որտեղ իրեն վերագրված է բոլորի անունից հանդես գալու դերակատարում: Ազգային (հանրային) կյանքի քաղաքական բեմականացման, այսինքն՝ հանրային կյանքի ոճավորման որակը հենց այն ցուցանիշն է, որով կարելի է որոշել՝ թե քաղաքակրթության բեմահարթակում մշակույթի վայրէջքը կնպաստի՞ ազգային կյանքի ներդաշնակեցմանը, թե՞ կդառնա միասնականության կորստի հավելյալ խթան: Խնդիրն առավել ևս կարևորվում է, քանի որ քաղաքականապես ազգի ներդաշնակեցումը արդեն իսկ խնդրահարույց է, որովհետև սոցիալապես կազմակերպված այդ աշխարհը ինչ-որ մարդկանց (քաղաքական ինչ-ինչ ուժերի), մի խոսքով՝ ուրիշի բեմականացման արդյունք է, այն էլ՝ բարեկեցության և ժողովրդավարության անսահմանելի և անհասանելի, վերացական-անդեն մտակառույցներով նենգափոխված: Մի խոսքով՝ հաց (բարեկեցություն) և տեսարան (ժողովրդավարություն), որոնց բեմականացման ասպարեզը Շուկան է և Պետությունը՝ երկու հսկաներ, որոնք այլևս մարդու վրա իշխանություն ունենալու տնտեսական ու քաղաքական սցենարը վերախմբագրում են՝ անձնական կյանքի վրա այն տարածելու անհագուրդ ախորժակով: Այս պարագայում «ուժերի հարաբերակցությունը» պահպանող իշխանության ձևավորման հարցը մնում է առկախ, քանի որ Շուկայի և Պետության փոխհարաբերությունն ոճավորող իշխող ընտրանին գործնականում ամենուրեք փորձում է ինքնավերարտադրման հուսալի նախադրյալներ ստեղծելու միջոցով կառավարման համակարգում իր տեղը դարձնել ժառանգական՝ անտեսելով այն ակնհայտ իրողությունը, որ մարդկանց ինտելեկտուալ կարողությունները ժառանգականության հետ շատ քիչ առնչություններ ունեն: Ասել կուզի, որ պետական իմաստությունը ժառանգական չէ, և իշխող ընտրանին, եթե ուզում է իրոք ընտրանի լինել, դրսից թարմ ուժերի ներարկման կարիք ունի⁸: Այլապես անփոխարինելիության մատվածքը գումարվելով իշխանության ընձեռած հնարավորություններին՝ վերաճում է ավտորիտար բարոյականության, ըստ որի՝ իշխանության բարքերն ու արժեհամակարգը ճշմարիտ են ու անքննադատելի, քանի որ համապատասխանում են ընտրանու և նրա առաջնորդի պատկերացումներին ու ցանկություններին: Նման դեպքերում իշխանության քաղաքական ինքնության ու հոգեկերտվածքի մեջ իշխում է ոչ թե բանականությունը (իրականությունը ճանաչելու և այն ճշմարիտ կառուցարկելու), այլ բանախոհությունը (ամեն ձևով իշխանությունը պահելու և այն սեփական շահին ենթարկելու): Նկատենք, որ առաջին դեպքում գործողության ուղեցույց է դառնում ազգային-պետական կյանքի ամբողջականության ստեղծման ու պահպանման տեսլակա-

⁷ Տե՛ս **Бард А., Зодерквист Я.** Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. СПб., 2005, էջ 38-39:

⁸ Տե՛ս **Моска Г.** Правящий класс. М., 1994, էջ 194-195:

ըը, մինչդեռ երկրորդի նպատակը «լինել ամբողջական» սկզբունքը «տիրել ամբողջը և ամբողջին» գոյատևման կենսաբանական սկզբունքով փոխարինելն է: Մի ջղագրգիռ զգացականություն, որից էլ հենց կախված է իշխանություններից քաղաքացիների ազատության աստիճանը, քանզի հանրային կյանքի վրա վերահսկողության խստացումն ու թուլացումն այլևս պայմանավորված են «ամբողջը տիրելու» իշխանության ախորժակով ու հագեցնելու զգացողությամբ: Ի հավելումն ասվածի՝ նշենք նաև, որ «հիմա և այստեղ» ամեն ինչ իրենով անելու՝ իշխանության և հարստության նկատմամբ ներքնապես պայմանավորված կույր ախորժակը նաև արտաքնապես միջնորդավորված հանգամանքներից ածանցյալ օրինաչափություն է: Բանն այն է, որ մարդկանց սահմանադրական իրավունքների ոտնահարման ուժգնությունն ու հաճախականությունը, որպես օրինաչափություն, պայմանավորված են նաև արտաքնապես միջնորդավորված այնպիսի հանգամանքներով, ինչպիսիք են. ա) երկրի անվտանգությանը սպառնացող արտաքին հանգամանքը (պատերազմ, շրջափակում և այլն), բ) հասարակության սոցիալական կառուցվածքի ընտրասերման բնականոն ընթացքի խաթարումները (արտագաղթ, գործազրկություն և այլն): Երկու դեպքում էլ (ճակատում և թիկունքում) հասարակությունը կորցնում է իր օժտված, բարոյապես հուսալի, պարտքի գիտակցումով ապրող, ձեռներեց, ակտիվ, հավակնոտ պահանջմունքներ ունեցող անհատներին ու խավերին՝ դաշտը թողնելով կամային թույլ որակներ և նվազագույն պահանջմունքներ ունեցող **«սոցիալական նստվածքին»**, որին վերապահված է **«ապրել ըմբռնումով»**:

Ահավասիկ «ներքին գաղութացման» մի ուշագրավ դրսևորում, մի ապերկույթ, որը վաղ թե ուշ անձնիշխանության է բերում: «Սոցիալական նստվածքի» գոյատևման կենսափիլիսոփայության մեջ ժողովրդավարությունն ու նյութական նվազագույն ապահովվածությունը վերաճում են իրարամերժ այլընտրանքների, և հացիվ խնդիրներին նախապատվություն տվող ճարահատյալ մեծամասնությունը, շարունակաբար ապրելով «ըմբռնումով», վերջիվերջո իր նյութական խեղճությանը հավելում է նաև հոգևոր խեղճություն: Այդ պահից սկսած՝ մարդը վերածվում է սոցիալական պատկանությունից և համապատասխան սոցիոնշակութային կողմնորոշումներից զուրկ, սոսկ նյութական պահանջմունքներով ապրող «միայնակ ոմնի», որին երբեմն անվանում են «ազատ ընտրազանգված»՝ մարդու մի տեսակ, որի սոցիալական պատկանելության և քաղաքական նախասիրությունների միջև միակ պատճառահետևանքային կապը ընտրակաշառքն է: Համենայնդեպս, աղքատ հասարակություններում «ազատ ընտրազանգվածի» մի զգալի հատվածը ընտրությունից ընտրություն քաղաքական ուժերի ակտիվ միջամտությամբ վերածվում է «կազմակերպված» սոցիալական մի խավի, որը քաղաքական համակարգից ոչ թե շահերի պաշտպանություն է ակնկալում, այլ նվազագույն կարիքի բավարարում: Ի դեպ, նման հասարակություններում սոցիալական ոչ լեգիտիմ շերտավորման նշված երևույթը գործում է նաև քաղաքական կյանքում: Մասնավորապես, անցումային հասարակությունների քաղաքական կյանքի վայրիվերումները հաստատում են, որ տնտեսական ու քաղաքական իշխանությունների

սերտաճման «գրավիչ» հեռանկարները գաթակղում են նաև ընդդիմադիր քաղաքական ուժերին, որոնք պարբերաբար ենթարկվում են գաղափարական անսպասելի կերպարանափոխման, արագ համակերպվում փոփոխվող իրավիճակներին՝ փաստելով, որ իրենք ազատ ընտրազանգվածից ոչնչով չտարբերվող «քաղաքական նստվածք» են ընդամենը: Արդյունքում, որպես կանոն, քաղաքական ու իշխանական համակարգերի և նրանց առանձին օղակների միջև կապն ու համագործակցությունը ենթարկվում են ոչ այնքան գաղափարական ու գործառական կախվածության, որքան անձնական կախվածության հարաբերությունների տրամաբանությանը:

Օգտապաշտ քաղքենու ժամանակավոր հավատարմության այս գործելակերպն ու հոգեբանությունը բնորոշ են բոլոր այն հասարակություններին, որտեղ տարանջատված չեն տնտեսական ու քաղաքական իշխանությունները, և որտեղ քաղաքական իշխանությունը ոչ թե **արտացոլման**, այլ **վերաբերմունքի** (հարստանալու և հաշվեհարդարի) համակարգ է: Հարկ է նկատել, սակայն, որ իրենց բարոյական որակներով սոցիալական և քաղաքական «նստվածքները» էապես տարբերվում են: Եթե առաջինների մեջ «ազատ ընտրազանգվածի» կարգավիճակը ընտրությունից ընտրություն քաղաքական շքերթին մասնակից դառնալու սազական դիմակ է՝ ժամանակավոր, ցինիկ ու հաշվենկատ (ընտրակաշառքը վերցնում, բայց քվեարկում են իրենց նախընտրածի օգտին), ապա «քաղաքական նստվածքի» հոգու բարոյական մշակվածությունը իսպառ բացակայում է, և նրա դեմքն ու դիմակը գրեթե նույնական են: Հենց նրա՝ մետաֆիզիկական քննադատության պաթոսը հարմար պահին և հարմար գնով աճուրդի հանող և «մանկուրտի» անմեղսունակությամբ ծառայամտություն դրսևորող հպատակի գոյությունն է պատճառը, որ գոյատևման խնդիր ունեցող հասարակության մեծամասնությունը հարկադրված շուկա է հանում «ազատ ընտրազանգվածի» իր քվեն: Հոգեբանական մի փորձություն, որի մշտականությունից վերոհիշյալ ցինիզմը մի օր կսպառվի, և որպես այդ խաղին հարկադրաբար մասնակցելու տուրք՝ նյութապաշտությունը կենսաձևից կվերաճի գաղափարաբանության: Այնժամ արդեն խոհեմաբար կարելի է ընդունել, որ «ամեն ժողովուրդ արժանի է սեփական իշխանությանը» բանաձևը հենց հասարակությանը հասցեագրված մեղադրական վճիռ է:

Ժողովրդավարության պարագայում այդ մեղադրանքը ուղիղ համեմատական է ընտրողի ինքնիշխանությանը: Բայց եթե մի պահ ընդունենք, որ ընտրողն իրոք ինքնիշխան է, միևնույնն է, անխղճություն կլինի ամեն ինչ ընտրողի վրա ջարդելը, եթե սահմանված չէ հենց ժողովրդավարական ճանապարհով իշխանության եկածների կամքի բավարարվածության Չափը:

Ծիշտ է, ժողովրդավարական հասարակություններում քաղաքական ուժերին իշխանության բերողը **Մեծամասնությունն** է, բայց նրա կամքի բավարարվածության չափը որոշողը **Սահմանադրությունն** է: Այդ իսկ պատճառով՝ ժողովրդավարությունը ոչ միայն մեծամասնության իշխանություն է, այլև մեծամասնության կամքի սահմանադրորեն ճշտված ռեժիմ: Մեծամասնությունը իշխանությանը լեգիտիմություն է հաղորդում, Սահմա-

նադրությունը՝ կարգ: Ընդ որում, հաշվի առնելով տնտեսական և քաղաքական իշխանությունների սերտաճման և իշխանության մենաշնորհման բոլոր իրական և ենթադրելի վտանգները՝ քաղաքական համակարգի նկատմամբ սահմանադրական կարգը պետք է ղեկավարվի «անվստահության կանխավարկածի» սկզբունքով: Առավել ևս, որ ամեն մի և հատկապես ճգնաժամային իրավիճակներում ղեկավարում ստանձնած իշխանություն ձգտում է իր իրավասությունների մենաշնորհմանն ու սահմանադրական կարգը խախտելու պերմանենտ հակվածությանը՝ պատճառաբանելով, որ «սահմանային իրավիճակներում», երբ նաև «սոցիալական նստվածքը» ունակ չէ օբյեկտիվ գնահատելու պահի պատմական նշանակությունը և ճիշտ ընտրություն կատարելու, իշխող ընտրանին «բարի նպատակներով» կարող է շրջանցել սահմանադրական կարգը և մնալ լեգիտիմ:

ЭДВАРД АРУТЮНЯН – *Равенство возможностей и равновесие интересов.* – В либерально-демократических обществах рынок и государство – два незаменимых конструктора, которые определяют стабильность социальной жизни. Если рыночная экономика является ареной «равенства возможностей», то государство гарантирует «равновесие интересов». Исходя из этих функций рынка и государства принцип разделения политической и экономической властей, в основу которого положены равенство и справедливость, рассматривается в статье как условие конструирования социально-экономической жизни.

EDWARD HARUTYUNYAN – *Equality of Opportunities and Balance of Interests.* – In liberal democratic societies the Market and the State are two irreplaceable structures, which organize and regulate daily production of stability of social life. If market economy and free competition form the domain of “equality of opportunities”, the state is the guarantor of “balance of interests”. Proceeding from these functions of the Market and the State, the principle of division of economic and political powers is viewed as a precondition for constructing social-economic life on the bases of justice and equality.